

FÖRENINGEN ELIAS FRIES ÄTTLINGAR

Skriftserie 7

Elias Magnus Fries

av Gunnar Eriksson

Omtryck av den biografiska delen av förf:s artikel om Elias Fries i Svenskt biografiskt lexikon. Bd 16. 1966.

Symer.

Fries, Elias Magnus, f 15 aug 1794 i Femsjö (Jönk), d 8 febr 1878 i Uppsala (Domk). Föräldrar: prosten Thore (Theodor) F o Sara Elisabeth Wernelin. Elev vid Växjö lärov 4 sept 1803-1811, inskr vid Lunds univ 4 okt 1811, disp pro exercitio 1812 o pro gradu 11 maj 1814, mag 22 juni s å, docens i botanik 15 dec s å, adjunkt (personlig tjänst) 4 dec 1819, prof regius 20 nov 1824, botanices demonstrator 3 juni 1828, allt i Lund, prof Borgströmianus vid Uppsala univ 5 sept 1834 (tilltr vt 1835), tillika prof i botanik 5 juni 1851 (konsistoriebeslut) - 5 juli 1859, prefekt för botan museet o trädgården 1851-63, rektor vid Uppsala univ vt 1839 o 1853-54, riksdagsfullm för univ 1844-45, 1847-48, styr:led av Ultuna lantbruksinst 1846-59. - LFS 1816, LVA 1821, LVVS s å, LIA 1828, LVS 1831 (sekr 1844-67), led av Sv läkaresällsk 1835, RNO 1839, LSA 1847, HedLVVS 1848, HedLIA 1854, HedLVHAA 1855, KNO 1856, KmstkNO 1864, fil jubeldr 1865, HedLVS 1867, med hedersdr i Lund 1868. Led av ett flertal utl lärda sällsk.

G 28 jan 1832 i Odensjö (Kron) m Christina Wieslander, f 5 jan 1809 i Dannäs (Jönk), d 3 nov 1862 i Uppsala (Domk), dtr till kh Petrus Nicolaus W o Susanna Andersdtr Berggren.

Elias F:s barndomsmiljö måste i flera avseenden ha haft ett avgörande inflytande på hans senare utveckling till botanist och vetenskapsman. Hans far var naturalhistoriskt intresserad och en lärd man med stora insikter i

den rationalistiska wolffianska filosofin och i latinet, som han talade flytande och använde i vardagsspråket med sin son. F kunde senare förklara, att han lärt sig latin, innan han talade svenska. Ganska isolerad från jämbördiga lekkamrater tydde sig F gärna till naturen och sökte som han berättat sitt sällskap bland blommorna. Det hade säkert också sin betydelse, att Femsjötrakten tillhör en växtgeografisk region som är ganska fattig på högre växtarter men påfallande rik beträffande sällsyntare svampformer, vilka tidigt fångade hans intresse. Enligt egen uppgift gjorde en händelse under skoltiden ett outplånligt intryck på honom: det högtidliga firandet i Växjö av hundraårsdagen av Linnés födelse 1807, vars höjdpunkt var ett entusiasmerande tal av Linnélärjungen Sven Hedin. F menade själv, att det var detta tal som fick honom att besluta sig för att bli botanist. Redan som gymnasist började han författa systematiska växtförteckningar, floror, över växter och växtgrupper i Femsjötrakten och runt Växjö. Han skrev också samman en "Tidning uti naturalhistorien" och andra kortare manuskript i skilda ämnen, som tydligen lästes av några vänner och särskilt av hans något yngre kusin Johan Forsander, som delade hans botaniska entusiasm. Fältsjukan, som härjade i samband med de indelta soldaternas återkomst från finska kriget, tvingade gymnasiet att stänga under en längre tid, och under detta uppehåll i studierna tycks F särskilt ha fördjupat sina mykologiska kunskaper.

Höstterminen 1811 började F sina universitetsstudier i Lund. För hans botaniska intressen erbjöd den nya miljön en alldeles särskild stimulans. Här levde ännu den gamle polyhistorn Anders Jahan Retzius, som fram till 1812 förestod sin professur omfattande hela naturalhistorien och kemin. Här mötte F också - och det var viktigare - den ännu unge Carl Adolph Agardh, som 1812 fick motta en nyinrättad professur i botanik. Med Agardh knöt han tidigt vänskapsband och måste ha lärt sig åtskilligt, inte minst beträffande kryptogamerna, i dennes sällskap. Han fick bl a ordna Agardhs lavherbarium och fick intresset väckt för denna växtgrupp på ett sätt som han med stormande entusiasm skildrat i ett brev till Forsander hösten 1811. Redan under studentåren började han företa långa botaniska vandringar i de södra provinserna, varav man spårar många resultat i dissertationsserien "*Novitiæ Floræ Suecicæ*", på vars första del han 1814 disputerade under Agardh och vilkas senare delar han presiderade för under docent- och adjunktsåren.

F var 1815-34 knuten till Lunds universitet som lärare. Så tidigt som 1815 publicerade F sitt första svampsystematiska arbete, "*Observationes mycologicæ*" (del 2, 1818). År 1819 påbörjade han utgivandet av exsiccaturverket "*Scleromyceti Sueciæ*", som torde ha fortgått till 1825 och varav en ny, länge förbisedd och delvis inkomplett men samtidigt tillökad upplaga utgavs 1834.

Den andra stora kryptogamgrupp som han ägnat stor uppmärksamhet, lavarna, blev först föremål för mera ingående systematisk diskussion i dissertationen "*Lichenum dianome nova*" 1817. Ett floristiskt arbete med viktiga växtgeografiska synpunkter var "*Flora Hallandica*" (1817-19), där han påvisade skillnaden mellan flororna på västra och östra sidan av småländska höglandet.

Under första hälften av 1820-talet publicerade F huvuddelen av sitt kanske viktigaste växtsystematiska verk, "*Systema mycologicum*", I-II, jämte flera smärre avhandlingar och uppsatser. Ett aldrig fullbordat arbete, där F sökte framlägga en systematik för hela växtriket, blev den idéhistoriskt viktiga "*Systema orbis vegetabilis*", I (1825), som omfattade alger, svampar och lavar (*Plantæ homonemææ* med F:s terminologi). Under de följande åren kompletterade han "*Systema mycologicum*", dels med dess sista del som innehöll de lägre svamparna (1829-32), dels med ett stort tillägg till den högre svampsystematiken, "*Elenchus fungorum*" (1828). Samtidigt absorberades hans intresse under denna tid allt mer av lavarna. Tillsammans med Chr Stenhammar och G C Ljungstedt fullbordade han ett exsiccaterk över denna grupp: "*Lichenes Sueciæ exsiccati*" (1824-27), och de lichenologiska studierna kröntes med den stora och länge auktoritativa "*Lichographia europæa reformata*" (1831), som belönades med VA:s guldmedalj. De växtgeografiska och floristiska

forskningarna blev trots dessa stora arbeten inte försummade. "Novitiæ floræ suevicæ" utkom i en helt omarbetad och utökad upplaga 1828, redigerad i anslutning till Wahlenbergs sv flora, och de talrika, över ett par decennier utsträckta botaniska vandringarna i Skåne resulterade slutligen i "Flora scanica", som omfattade även landskapets kryptogamer och bygger på F:s eget växtsystem, som han här f f g kunde presentera i sin helhet. Men 1835, då detta verk utkom, var F redan i Uppsala.

F lyckades tidigt vinna anseende hos samtidens sv botanister. Redan 1814 brevväxlade han livligt med Erik Acharius och Olof Swartz, snart också med Göran Wahlenberg liksom med den ungefär jämnåriga Carl Johan Hartman. Tidigt knöt han också kontakter med danska botanister, främst Hornemann, och han företog åtskilliga resor i studiesyfte till Köpenhamn. En alldeles speciell roll i hans utveckling som ung växtsystematiker spelade hans kontakter med ett par unga naturvetenskapligt intresserade romantiker ur den Atterbomska kretsen, Johan Haqvín Wallman och bröderna Christian och Carl Stenhammar, vilket satt spår i en rik brevväxling. Wallman var på 1810-talet fördjupad i spekulationer om den svenska forntiden och folkens uråldriga vishet. Samtidigt var han en ivrigt intresserad botanist och tydde i romantisk anda naturföremålen som mystiskt-gudomliga uppenbarelser av en allt genomträngande ande. Under något år

brevväxlade de två flitigt, inte minst därför att F engagerats i arbetet på Liljeblads flora. I deras diskussioner möter här de första riktigt klara exemplen på hur F blivit trollbunden av den romantiska naturfilosofins växtsystematiska idéer.

I Lund hörde den berömda zoologen Sven Nilsson till F:s närmaste umgänge, liksom senare Nils Otto Ahnfelt, som kanske kom honom närmast av alla, dennes yngre broder Paul Gabriel, Peter Wieselgren, Henrik Reuter-dahl och andra yngre teologer. Förhållandet till Agardh försämrades omkring 1820 på ett tragiskt sätt. En tvist om vem som skulle få förhand vid tryckningen av de samtidigt färdigställda arbetena "Species algarum" av Agardh och "Systema mycologicum", I, av F blev hösten 1820 den yttre anledningen till konflikten, vars djupare rötter brukar tillskrivas en bitterhet, kanske en yrkesavundsjuka, från Agardhs sida. Innan en mer uttömmande undersökning av Agardhs biografi företagits, är det svårt att slutgiltigt stadfästa denna uppfattning. I varje fall ledde konflikten till att det knappast skedde något positivt tankeutbyte mellan Lunds två stora botanister under ett skede då båda ägnade stort intresse åt den systematiska botanikens principiella grundvalar. Fastän båda fattade dessa i naturfilosofisk anda, tillämpade de dem på ett ofta konträrt motsatt vis. För F härskade en logisk ordning i naturen, för Agardh en gränsutplånande frihet; för F gällde det att utgå från

de högsta, bäst utvecklade formerna vid rangeringen av naturalstren, för Agardh var det naturligtast att börja med de enklaste och primitivaste. Det spända förhållandet tycks ha varat under hela den tid då Agardh och F samtidigt verkade i Lund. Först sedan de förlorat all närmare personlig kontakt med varandra tycks de i viss mån ha försonats.

I mindre grad än de flesta naturforskare företog F längre resor i forsknings- eller studiesyfte. Sin enda längre utlandsresa företog han 1828, då han jämte flera andra sv vetenskapsmän besökte det stora naturforskar-mötet i Berlin. Här sammanträffade han med åtskilliga av tidens berömdaste botanister och även med naturfilosoferna Lorenz Oken och C G D Nees von Esenbeck, som båda tidigare influerat hans tänkande. Det personliga mötet blev i detta fall en missräkning, kanske en yttre bekräftelse på att F nu fjärrat sig från de extremaste naturfilosofiska synpunkterna. Senare rörde sig F aldrig utanför Skandinavians gränser.

År 1831 fick F kronprinsens löfte om den Borgströmianska professuren i Uppsala. Särskilt Geijer hade verkat för att denna lärostol skulle omvandlas till en mer botanisk än nationalekonomisk professur och att den skulle erbjudas F. Efter ganska hårda debatter inom konsistoriet följde F:s officiella utnämning 1834.

I sin nya verkningskrets i Uppsala, dit F anlände våren 1835, blev han en obestridd botanisk auktoritet. Han

blev genast en av de populärare föreläsarna. En vidare krets av den bildade allmänheten nådde han genom de populärvetenskapliga essäer (många från början dissertationer!) som han samlade och utgav under titeln "Botaniska utflykter". Hans rent vetenskapliga produktion var mycket betydande och mångsidig även under Uppsala-tiden. Vid sidan av en lång rad kortare monografier och artbeskrivningar i olika tidskrifter kom åtskilliga större översikter över stora växtgrupper eller kritiska släkten. Skandinavien alla kända växtarter förtecknade han i "Summa vegetabilium Scandinaviae" (1845/46-1849), som var systematiskt anordnad och försedd med kritiska kommentarer. Svampsystematiken blev allt framgent en huvudlinje i hans forskningar, och här bidrog han bl a med "Epicrisis systematis mycologici" (1836-38, med förändrad titel i 2 uppl 1874: "Hymenomycetes Europæi"). Ett flertal hattsvampsläkten blev utredda i "Monographia hymenomycetum Sueciæ" (1857-63). Ett viktigt arbete utträttade han genom att ombesörja noggranna svampavbildningar. De ekonomiskt viktigare svamparterna avbildades i "Sveriges ätliga och giftiga svampar" (1860-66), medan förut förbisedda eller aldrig illustrerade arter togs upp i "Icones selectæ hymenomycetum nondum delineatorum", I (1867-77; II, 1878-84, utgavs enl F:s plan av sönerna Thore Magnus o Robert). Bland fanerogamerna uppmärksammade han särskilt det kritiska släktet Hieracium, t ex i "Epicrisis generis Hieraciorum" (1862). I exsiccaver-

ket "Herbarium normale" (1836-64) skapade han ett viktigt underlag för bedömningen av sina åsikter beträffande många kritiska sv växtarter.

F:s omfattande forskar- och lärarverksamhet skaffade honom talrika lärjungar. Hit kan räknas många av de kända floraförfattarna från 1800-talets mitt: Carl Hartman d y, Johan Scheutz, Nils Conrad Kinberg och Lars Magnus Larsson, alla lektorer vid betydande landsortsläroverk, vidare Nils Johan Andersson vid Riksmuseet, sönerna Thore Magnus, Elias Petrus och Robert och på visst sätt den originelle och mångsidige Hampus von Post.

F hör framför allt som vetenskapsman men också som kulturpersonlighet till våra märkligaste 1800-talsgestalter. Inom botaniken gjorde han en mångsidig insats. Hans naturliga växtsystem, sådant det presenterades i "Flora scanica", fick en vid användning i Sverige under 1800-talet, inte minst sedan det börjat tillämpas i Hartmans bekanta flora fr o m femte upplagan 1849. Det byggde på hans världsuppfattning, vilken, som ovan antytts, under 1820-talet, då systemets grundlinjer utformades, var starkt påverkad av den romantiska naturfilosofin.

Sina viktigaste och mest bestående insatser gjorde dock F inte genom sin filosofiskt grundade generella systematik utan som empiriskt och intuitivt arbetande forskare på art- och släktplanet. Främst vilar hans berömmelse på svampsystematiken, men även beträffande lavar och

kärlväxter är hans forskningar av bestående värde. Med det jättearbete som representeras av "Systema mycologicum" och dess följskrifter skapade han den ännu idag antagna utgångspunkten för nomenklaturen beträffande de flesta högre svampgrupper. Fastän hans svampsystem inte längre i sin helhet på något sätt kan kallas naturligt, vittnar det i en rad punkter om hans skarpsyn och iakttagelseförmåga, och hans indelning av skivlingarna i undergrupper efter sporfärgen har fortfarande stor praktisk användbarhet. En förbisedd insats gjorde han åren omkring 1830, då han, tidigare än de botanister som brukar få äran, i 1700-talsmykologen Michelis efterföljd poängterade skillnaden mellan mycelium och fruktkropp.

F:s lavsystem fick stor spridning under decennierna närmast efter publiceringen av "Lichenographia". Att laven var en dubbelorganism, resultatet av en symbios mellan en alg och en svamp, var emellertid en föreställning som han aldrig torde ha accepterat.

För den högre växtsystematiken gäller liksom beträffande lavar och svampar, att F hade en utomordentlig förmåga att karakterisera taxa kort och träffande. Hans stora personliga erfarenhet gjorde kanske, att han ibland under senare år fick alltför diktatoriska anspråk på att sitta inne med hela sanningen i systematiska detaljfrågor, och en viss opposition gjorde sig småningom gällande även bland hans lärjungar och nära vänner. En

alltför stark tilltro till det egna minnet i förening med hans snabbhet i arbetssättet medför tyvärr, att hans citat och etiketter ej alltid är pålitliga. Härtill kommer att han var en notorisk föraktare av alla detaljerade floristiska lokaluppgifter, vilket lett till att senare tiders forskare ofta har ställts inför stora, ibland oöverstigliga svårigheter vid utnyttjandet av hans utomordentligt stora och värdefulla herbariesamlingar, som numera tillhör Uppsala universitet.

Som detaljsystematiker fäste F avgörande vikt vid arternas biologiska förhållanden. Vid studiet av kritiska slakten ansåg han, att företeelser som skottbildning, blomningstid, växtsätt, spelade större roll än enstaka organs färg, form eller storlek. Bakom detta låg hans utpräglade vitalism, hans tro på livet som en högre princip och på livets yttringar som den säkraste nyckeln till förståelsen av växtformernas inre sammanhörighet. Denna vitalistiska inriktning vittnar ofta om stor förtrogenhet med den levande naturen, vars studium F satte högt över forskningarna bland döda herbarieexemplar, och bidrar till att göra hans artbeskrivningar ovanligt fräscha och njutbara också ur litterär synpunkt.

För den svenska växtgeografin innebar F:s insats, att södra Götaland inklusive Öland kom att tilldra sig ett nytt och starkare intresse än tidigare. Han berikade dessa provinsers florer med många nya viktiga fynd och klargjorde den markanta floristiska skillnaden mellan den

västra och östra delen av småländska höglandet med angränsande kustområden.

En bestående insats gjorde F som kulturpersonlighet genom publiceringen av sina "Botaniska utflykter" och andra mer allmänna essäer i olika tidskrifter. Tillsammans med Agardh och Berzelius är han en av de ytterst få naturforskare som invalts i Sv akademien, där han ingalunda var passiv. Han uträttade ett viktigt arbete genom att oupphörligt hävda naturvetenskapernas värde som bildningsmedel och framhålla, att deras kulturella betydelse väl kunde jämföras med de humanistiska ämnenas. Han inspirerades även till en del insatser av mer humanistisk art. I ordboksarbetet deltog han med synpunkter på de sv växtnamnen, deras historia och deras utformning. En frukt härav är bl a "Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen" (publ 1880). Inträdestalet över Geijer präglas av värme och moderation och bildar tillsammans med hans utgåva av Linnés anteckningar över *Nemesis divina* andra belägg för hans kulturhistoriska intresse. F var en framstående exponent för den lärda latinkulturen. Hans strängt vetenskapliga arbeten är i de flesta fall skrivna på latin, ett latin som vittnar om en långt driven behärskning av språket, och även i sin utländska korrespondens föredrog han latin. I flera avseenden framstår F som en av de stora representanterna för det sv idealistiska 1800-talet och intar här en plats vid sidan av Geijer, Agardh och Viktor Rydberg.

Några av Elias Fries' viktigare arbeten.

På latin:

Novitiae florae Suecicae. 1814-24. + Mantissae et Continuationes. 1832-35, 1839-45.

Systema mycologicum. Vol. 1-3. 1821, -23, -29.

Stirpes agri Femsionensis + Continuatio I-VI. 1825, -26, -27.

Lichenographia Europaea reformata. 1831.

Flora Scanica. 1835.

Epicrisis systematis mycologici. 1836-38.

Summa vegetabilium Scandinaviae... 1-2. 1846-49.

Monographia hymenomycetum Sueciae. 1-2. 1857-63.

Icones selectae hymenomycetum nondum delineatorum.

Vol. I:1-10, 1867-75; Vol. II:1, 1877; Vol. II:2-10 (utg. av Th. M. och R. Fries), 1878-84.

På svenska:

Botaniska utflygter. Vol. I-III. 1843, -52, -64. (Omtryck: Botaniska utflykter. Urval, inledning och anmärkningar av Knut Hagberg. 1964.)

Sveriges ätliga och giftiga svampar tecknade efter naturen... 1860-66.

Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen. Utg. af Svenska Akademien. 1880.

Fullständigare förteckningar över Elias Fries' författarskap i bl.a. J. Arrhenius' minnesteckning (se nedan!) samt i Th.O.B. Kroks Bibliotheca botanica Suecana. 1925. Tillägg i G. Erikssons artikel om E. F. i Svenskt biografiskt lexikon. Bd 16. 1966.

Skrifter om Elias Fries.

Almén, Tore. Elias-Fries-släktens historia. Anteckningar. Bearb. och något kompletterade av Gunhild Friesia Almén. 1945.

Almén, Gunhild Friesia. Tillägg till Elias-Fries-släktens historia. 1953.

Arrhenius, Jacob. Elias Magnus Fries. (i: Lefnadsteckningar öfver K. Vetenskapsakademiens efter år 1854 aflidna ledamöter. Bd 2. 1878-85.)

Eriksson, Gunnar. Elias Fries och den romantiska biologien. Akad. avh. 1962.

Fries, Elias. Historiola studii mei mycologici. /Kort redogörelse för mina mykologiska studier./ (Ingår i inledningen, sid. 1-VI, till Monographia hymenomycetum Sueciae. 1. 1857; omtr. i Icones selectae... Vol. 2. 1877-84 (se ovan!) - Övers. till engelska i den danska mykologiska tidskriften Friesia. Bd 5:2. 1955.

Fries, Sigurd. Elias-Fries-porträtt. (ur: Natio Smolandica. XIV. 1951.)

Föreningen Elias Fries' ättlingar. Skriftserie. 1- . 1974-. (Bl.a.: 3. Elias Fries och Femsjö av Nils Fries samt 5. Elias Fries och de svenska växtnamnen av Sigurd Fries.)

Nyblom, Carl Rupert. Inträdes-tal i Svenska Akademien. (i: Sv. Akad:s handlingar, 56. 1880.)

Rydeman, Lamech. Om Elias Fries. Släkttraditioner och personliga minnen. 1915.

- **7. Gunnar Eriksson: Elias Magnus Fries**